

akik politikai alapon álltak ellen a náciaknak/fasisztáknak, s ezért fogták el és ölték meg őket. Ezzel szemben a holokauszt áldozatai faji alapon, „csak mert” zsidók voltak, eleve „bűnösök” voltak az Endlösung végrehajtói szemében. Természetesen az „átjárás” nem zárható ki a két csoport között, de nem lehet néhány példából általánosítani. Hasonlóan fontos hangsúlyozni, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt közép-kelet-európai országok politikáját 1948 után alapvetően a Moszkvához való igazodás határozta meg. Így a szovjet–izraeli viszony, illetve az 1950-es évek elején a Szovjetunióban tervezett anticionista per nem is oly burkolt antiszemizmusa döntően befolyásolta nemcsak a Szovjetunióban, hanem Magyarországon is a holokauszt kutatását. Bár Sztálin halála, illetve 1956 után némileg enyhült a téma elzártsága, de az 1967-es háború, illetve annak következményei megint csak hátráltatták a holokauszt kutatás kibontakozását Magyarországon, és tegyük hozzá: egész Közép-Kelet-Európában.

A könyv második része maga „a” címben jelzett bibliográfia. Ha az olvasó, vagy talán helyesebb kifejezés: a kutató tudós, diák, érdeklődő végigfut a tartalomjegyzéken, hamar átlátja a kötet logikáját. A szerkesztők alapvetően témakörönként, néhány esetben műfaj szerint csoportosították a megjelent munkákat. Az egyes témakörök gyakorlatilag a magyar zsidóság első világháború utáni történetének, illetve a magyar holokauszt történéseinek főbb címszavai is lehetnének. Ugyanakkor összegyűjtötték a mai napig vitákat kiváltó eseményeket, illetve személyeket feldolgozó munkákat is, így a különböző keresztény felekezetekre, illetve a zsidó hitközségekre vagy a Kasztner Rezsőre vonatkozó legújabb szakirodalmat. Örömteli, hogy számos munka foglalkozik a zsidómentéssel, az ún. önmentéssel, illetve a diplomáciai testületek, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt és a Svéd Vöröskereszt embermentő tevékenységével.

A recenzens azonban itt hadd utaljon a bibliográfia egyik újdonságára, s időzzön ezen pár mondat erejéig! A szerkesztők modern felfogását mutatja, hogy nem csak a klasszikus értelemben vett szakirodalmat vették lajstromba. Összegyűjtették az oktatásban használható, vagyis a kifejezetten diákok számára készült könyveket. Ez a téma iránt érdeklődő tanároknak ad komoly segítséget, hogy mely könyvek segítségével tudják még inkább megértetni a tanítványokkal a holokauszt lényegét. Hasonló hasznos újdonság volt a témába vágó, elsősorban dokumentumfilmek összegyűjtése. Ez – megítélésem szerint – újfent elsősorban a pedagógusoknak nyújt(hat) segítséget oktatómunkájukban. Felmerül az olvasóban a kérdés, talán érdemes lenne a témába vágó játékfilmekről is összeállítani egy részletes listát. A modern idöket jelzi, hogy a világban – és így Magyarországon is – számos holokausztmúzeum nyílt. Az ezekkel foglalkozó írások, illetve ezek kiadványainak összegyűjtése is megtörtént, különös tekintettel a budapesti Holokauszt Emlékközpontra. Végül, de sajnos ki kell emelnünk, hogy a holokauszttagadás miatt kialakult polémiát sem lehetett kihagyni a bibliográfiából: arra is külön fejezetet volt kénytelen szánni a szerkesztőpáros. A kötet végén található név- és helységnévmutató segíti a kötetben való keresgélést.

Talán magából az ismertetésből is kiderült, hogy a kötetet mindenki nagy haszonnal tudja forgatni, aki a magyar, illetve a magyarországi holokauszt iránt érdeklődik. A recenzens csak bízni tud abban, hogy ezt minél többen megteszik.

Kovács Tamás

**„KELET-EURÓPA” ÉS A „BALKÁN”, 1000–1800
INTELLEKTUÁLIS TÖRTÉNETI KONSTRUKCIÓK VAGY VALÓS TÖRTÉNETI RÉGIÓK?
SZERK.: SASHALMI ENDRE**

**Pécs, Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ,
2007. 446 p.**

A Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ munkacsoportjának 2007-ben megjelent kiadványa a Baltikumtól a Balkánig nyúló köztes-európai régió és Kelet-Európa (Oroszország, Ukrajna) egyedülállóan széles (politikai)történeti áttekintését nyújtja az e térségben megjelenő államok megalakulásától kezdve a 18. század végéig terjedő időszakban. A kötet szerzői, Font Márta, Bagi Dániel, Polgár Tamás, Oborni Teréz, Sashalmi Endre, Varga Beáta, Bebesi György, Szeberkényi Gábor, Barbarics-Hermanik Zsuzsanna egyes országok, államalakulatok (Lengyelország, Csehország, Magyarország, „Kijevi Rusz”, Moszkvai Oroszország, Oszmán Birodalom), illetve régiók (Balkán) mentén mutatják be a térség történetét, mindegyik államhoz, illetve régióhoz ugyanazokat a kronológiai kereteket és értelmezési szempontokat társítva (az adott időintervallum jellemzői, a kormányzat jellege, kormányzati infrastruktúra). Ez a szerkesztői koncepció kézikönyv jellegűt ad a munkának, s lehetővé teszi az olvasó számára, hogy térben és/vagy időben szelektálva figyelemmel kövesse a térség történelmét.

A címben felvetett kérdésre, nevezetesen, vajon egységes egésznek lehet-e tekinteni ezt a hatalmas, Köztes-Európát és Kelet-Európát is magában foglaló régiót – és ha igen, akkor mennyire –, a könyv szerkezete, felépítése önmagában mintha igenlő választ adna. Nemcsak azért, mert a könyv tematikus

szerkezete egységes, hanem mert azonos kronológiai határokat alkalmaztak ezen különböző sorsú történelmi régiókból álló, nagy földrajzi terület egésze számára, melynek sarkaszámai: 1000, 1204, 1389, 1453 (1526), 1569, 1654, 1725, 1800. Nyilvánvalóan nehéz olyan évszámokat találni, amelyek egységesen kijelölik e hatalmas terület történelmi fordulópontjait, s más dátumok mellé nem kevésbé fajsúlyos argumentációt lehetett volna rendelni (1236–1242, a tatárjárás Kelet-Európában, ami az egész térség fejlődésére nézve nagy hatással volt, 1478, Novgorod bukása, 1541, a középkori Magyarország bukása stb.).

A kérdés a közép-kelet-európai, valamint a balkáni régió „egybetartozásáról”, az egyes régiók határaitól, strukturális hasonlóságairól és különbségeiről ma is aktuális, ám a könyv célja mégiscsak az, hogy bemutassa a felvilágosodás és a 19. század, tehát a mai Európa-fogalom kialakulása előtti fejlődéstörténet főbb jellemzőit, s összehasonlítást adjon az egyes történeti régiókról. Sashalmi Endre szerkesztő joggal mutat rá a régió fogalmának változó voltára, s arra, hogy a régióhatárok sokszor ideológiai konstrukciók termékei. Még a látszólag „egzakt” földrajzi választóvonalak is képlékenyek, nem beszélve a regionális különbségekről. Európa keleti határának például az antikvitástól az újkorig a Don folyó számított, s csak a 18. században, V. N. Tatyiszev orosz történész-enciklopédista (kormányzó, városalapító) munkásságának eredményeképpen terjedt el a nézet arról, hogy Európa keleti határa az Urál, s illetéknéppen Moszkóvia 16. századtól kezdődő keleti expanziójának hódításai, a Volga–Urál vidéke, amelyet korábban a barbár „Szkítia” (S. Herberstein), „Szarmatia” (Miechowi Mátyás), „Tartaria” (N. Witsen) részének tekintettek, geográfiaiilag Európa részei lett. Ebből is látszik, hogy az Európa-fogalom nem földrajzi meghatározottságú, hanem elvi-ideológiai konstrukció. Erre a közelmúlt is példákat szolgáltat: lényegében a szemünk előtt zajlik az Európai Unió és Európa fogalmának egymásba mosódása a köznapi nyelvben.

Másrészről tagadhatatlan, hogy a régiók és alrégiók közt jelentős különbségek vannak, s nemcsak „civilizációs” jellegűek (keleti kereszténység és nyugati kereszténység, nomádok és letelepedettek, etnikai-kulturális törésvonalak), hanem az egyes alrégiókban belül is különböző alternatívák versengtek egymással. Ezek nemcsak politikai-hatalmi értelemben rivalizáltak, hanem eltérő mentális, kulturális modelleket testesítettek meg: a legjobb példa erre talán Moszkva és Novgorod küzdelme, amely jóval több volt egyszerű hatalmi versengésnél. Novgorod, valamint az általa képviselt, alulról szerveződő, választott képviselőkkel rendelkező, „demokratikus”, „nordikus” tradíciójú („szeveroszty”) berendezkedés bukása az erős hatalomcentralizációval, militarizmussal, messianizmussal jellemezhető, részben az Arany Horda politikai-kulturális felépítését adaptáló moszkvai modellel szemben kolosszális következményekkel járt egész Kelet-, sőt hosszú távon Közép-Európa történetére is (Головнев А. В.: Нордизм и Ордызм в русской истории. In: Новгородская земля – Урал – Западная Сибирь. I. Екатеринбург, 2009. 204–217.).

A kötet jól bemutatja azokat a strukturális azonosságokat és különbségeket, amelyek az egyes országokat, alrégiókat jellemzik. Font Márta például részletesen foglalkozik a Rusz és a Nyugat közti strukturális különbségekkel, sajátosságokkal, mint például a koronázás vagy annak hiánya, valamint a vitatott geneziszű vécse. A Ruszban nem voltak szabad városok, a vécse nem rendelkezett belső jogi, igazságszolgáltatási autonómiával. Fontos eltérés a Nyugattól a földbirtokviszonyok kezdetleges volta, s talán nem túlzás arra gondolni, hogy az 1097-es ljubecsi megállapodásban – miszerint a fejedelmek öröklék atyáik földjét – merült föl első ízben a föld magántulajdonként való értelmezése. Ugyanakkor merész párhuzamokkal is találkozhatunk a kötetben, például a középkori szerb sabor és a kora újkori orosz zemszkij szobor egybevetéséről.

Véleményem szerint vitatható az elképzelés, miszerint a Lengyelországtól az Urálig, a Baltikumtól a Balkánig terjedő hatalmas, különböző etnikai, vallási, kulturális törésvonalakkal szabdaltnak földrajzi térség története azonos kronológiai keretek között megragadható, mégis az olvasók remek szakemberek által írt, adatgazdag kézikönyvet vehetnek kezükbe Közép- és Kelet-Európa középkori, kora újkori és újkori történetéről. A kötet egy érdekes szellemi kísérletet reprezentál.

Gyöni Gábor

BODNÁR ERZSÉBET

A KELETI KÉRDÉS ÉS A BALKÁN AZ OROSZ KÜLPOLITIKÁBAN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Budapest, Hungarovox, 2008. 223 p.

Bodnár Erzsébet neve jól ismert az Oroszország, a keleti kérdés és a Balkán 19. század története iránt érdeklődők előtt. A 2008-ban megjelent tanulmánykötet 12 munkát tartalmaz, melyek a 18. század végétől a 19. század közepéig adnak bepillantást Oroszország keleti politikájába, illetve az itáliai ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásába. A kiadvány olyan tanulmányokat gyűjt össze, melyek folyóiratokban, tanulmány- és konferenciakötetekben korábban már napvilágot láttak. A kötet felosztása tematikus és kronologikus. A keleti kérdésben követett orosz külpolitikával nyolc, a keleti kérdés speciálisabb